

УДК 316,4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.25>

О. А. Штрайхер

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8493-1563>аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Війна в Україні, що триває вже понад десять років, розпочавшись із анексії росією Кримського півострова, спонукала активний розвиток українського волонтерського руху, який безперервно адаптується до викликів часу, з кожною новою хвилею збройного конфлікту змінюючи сферу впливу та можливості. Дослідження етапів розвитку волонтерського руху в Україні, особливостей волонтерських практик у контексті громадянського суспільства має як науковий, так і практичний інтерес. Волонтерський рух розвивається у конкретно діючому інституційному середовищі, яке впливає як на поведінку суспільства загалом, так і на волонтерські спільноти чи окремих індивідів, водночас вимагаючи уважного ставлення до процесів його трансформації.

Волонтерська діяльність, на думку сучасних українських дослідників, є важливим показником розвитку громадянського суспільства, а розгалуження нових форм та напрямів (відповідно й можливостей у вирішенні актуальних проблем) сприяє активізації потенціалу нації. В. Степаненко стверджує [20], що основними складовими громадянського суспільства (як комплексного соціокультурного та соціально-політичного феномену) є: наявність та розвиненість *соціальних інститутів* (таких як незалежні медіа, механізми контролю громадськості за владою, реалізація принципу верховенства права), наявність *громадянської культури* (патріотизм, соціальна відповідальність, взаємодопомога тощо) та сталість і розвиненість *соціальних практик* (існування громадських рухів, громадська компетентність та обізнаність, а також наявність досвіду захисту суспільно важливих ініціатив). Відповідно, аналіз типів волонтерських практик та громадської активності у різні історичні періоди у контексті громадянського суспільства дозволить ґрунтовніше дослідити особливості становлення українського волонтерського руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницький інтерес вітчизняних науковців до феномену волонтерства в Україні пов'язаний із хвилями активності волонтерського руху в Україні. Одним із напрямів ранніх напрацювань був аналіз практичних кейсів реалізації волон-

терських проєктів, узагальнення досвіду волонтерської допомоги під час Революції Гідності та перших років проведення Антитерористичної операції на сході України, порівняння досвіду вітчизняної та зарубіжної волонтерської діяльності (Д. Горелов, О. Корнієвський, Т. Лях, О. Балухтіна, В. Голуб), аналіз адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні (В. Сірко, П. Горінов, Р. Драпушко).

Окремі уваги заслуговують праці, що розглядають волонтерський рух як прояв мобілізації потужного внутрішнього ресурсного потенціалу суспільства та основного прояву активізації ресурсів громадянського суспільства у природі українського волонтерського руху (О. Панькова, О. Касперович, О. Іщенко) та становлення його як нового соціального інституту українського суспільства (Н. Черниш, І. Юрченко, Т. Заславська).

Метою публікації є дослідження типів волонтерських практик у різні періоди розвитку українського волонтерського руху як прояву громадянського суспільства. Особливий акцент поставлено на активізацію громадянського суспільства та волонтерські практики в умовах війни росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Волонтерський рух в Україні ми окреслюємо як «новий» соціальний рух, який є агентом суспільних трансформацій, формується «знизу», має масовий характер, соціальне спрямування, мережеву структуру, яка включає соціальних агентів з різним рівнем формалізації та різними завданнями (від порятунку покинутих тварин у зоні активних бойових дій, різнопланової допомоги вразливим групам населення, переселенцям до підсилення боєдатності ЗСУ), реалізація яких слугує спільній цілі – розв'язанню нагальних соціальних проблем в умовах численних викликів, спровокованих війною росії проти України. Водночас волонтерство (тотожне до понять «волонтерські практики», «волонтерська діяльність»), на нашу думку, є інструментом реалізації потенціалу волонтерського руху та особливим видом усвідомленої діяльності волонтерів, що характеризується високим рівнем соціальної самоідентифікації людей, добровільністю, проактивністю, масовістю, соціальним забарвленням, благодійністю тощо [22].

Аби зрозуміти природу волонтерства, спробуємо окреслити його типи та їх особливості. На думку Л. Пеннера, волонтерство — це навмисна участь у довгостроковій просоціальній діяльності, яка приносить користь іншим, здебільшого у межах організаційної структури [27]. Проте, як зазначає науковець, волонтерська діяльність може спалахнути також і у відповідь на кризу, наприклад стихійне лихо чи терористичний напад [23], а також не передбачати обов'язкової приналежності до організації. Відповідно, можемо виділити формальне та неформальне волонтерство.

Поняттям «формальне (або ж офіційне) волонтерство» описують будь-яку добровільну діяльність особи, яка відбувається у рамках формальної організації або об'єднання (таких як політичні партії, церкви, спортивні клуби, гуманітарні та екологічні організації) [26] чи як «будь-який неоплачений внесок у діяльність організацій» [25]. В той час як неформальне волонтерство охоплює будь-яку добровільну діяльність, яка відбувається поза межами будь-якої формалізованої структури або ж з метою допомоги іншій особі (наприклад, готувати їжу для інших, доглядати за людьми в лікарнях/домашніх умовах та ін.) [26].

Варто зазначити, що у науковій літературі більшу увагу дослідників привертає формальне волонтерство, аніж неформальне, хоч на нашу думку, у сучасних українських реаліях спонтанні волонтерські практики як відповідь на раптові соціальні виклики, безпосередня допомога іншим у кризовій ситуації є не менш поширеними формами волонтерської діяльності.

П. Горінов та Р. Драпушко наводять класифікацію видів волонтерства за провідним напрямом діяльності, розрізняючи: *соціальне* волонтерство (волонтерська робота спільно із соціальними службами, що направлена на допомогу родинам з дітьми, вразливим верствам населення, молоді тощо); *культурне* (робота волонтерів на виставках чи культурних подіях, оцифрування історичних документів тощо); *екологічне* волонтерство (моніторинг стану навколишнього середовища, популяризація природоохоронного, здорового способу життя, допомога безпритульним чи покинутим тваринам тощо); *медичне* волонтерство (волонтерська діяльність у сфері охорони здоров'я); *івент-волонтерство* (допомога у організації та проведенні великих значущих подій місцевого, регіонального і міжнародного рівнів, як от допомога на конференціях, форумах, концертах тощо); *онлайн-волонтерство* (дистанційне надання волонтерських послуг) [2]. Цей перелік варто доповнити, зважаючи на нові напрямки волонтерства в Україні: *військове волонтерство* (збір та акумуляція ресурсів заради посилення обороноздатності держави), *індивідуальне волонтерство фізичних осіб-благодійників* (організація

збору коштів з метою забезпечення гострих потреб військових чи цивільного населення), *пошук безвісти зниклих та загиблих Героїв, документування злочинів рф на території України* тощо.

У низці своїх робіт канадський соціолог А. Стебінс розробляє концепцію волонтерської діяльності як дозвілля, а в першу чергу як «серйозного дозвілля» [32; 33]. *Серйозне дозвілля*, на думку автора, — це систематична волонтерська діяльність, що є достатньо змістовною та цікавою, при якій учасники можуть реалізувати свої унікальні знання, навички та досвід [33]. Він також виділяє й дві інші форми волонтерства на дозвіллі: *випадкове волонтерство* (прикладом якого наводить «приготування хот-догів на церковному пікніку або придбання квитків на виставу місцевого громадського театру») та *проектне волонтерство*, яке є «короткостроковим, достатньо насиченим, одноразовим або періодичним, хоча й нечастим, творчим та ініціативним» (до прикладу, участь в організації певного спортивного або ж культурного заходу) [33].

У перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р., як і в 2014 році (анексія Криму, окупація частини Донецької та Луганської областей росією), українське громадянське суспільство продемонструвало небачений сплеск активності, імпульсивно приєднуючись до волонтерського руху, побачивши в новинах або в соціальних мережах прохання про допомогу. Це явище у науковій літературі трактується як *спонтанне (емерджентне) волонтерство*, що визначається як форма волонтерства, при якій волонтери прибувають на місце раптової потреби, викликані кризою, незаплановано, спонтанно у час розбалансованості системи державних органів, заповнюючи собою утворений гуманітарний вакуум. Такий тип волонтерства характеризують як імпульсивний та незапланований, що виникає як відповідь на раптове зростання потреб у кризових ситуаціях та ситуаціях стихійного лиха, які характеризуються турбулентним середовищем і часто короткочасним збільшенням кількості волонтерів [31]. З огляду на це, можна зустріти трактування «конвергентних», «випадкових», «емерджентних» або «неафілійованих» волонтерів [35]. В контексті українських реалій, особливу роль у цьому процесі зіграло значне поширення доступу до мережі Інтернет та залученість громадян до соціальних мереж (Facebook, Instagram, Telegram тощо). Соціальні мережі, як альтернативні форми комунікації між індивідами, є співтовариством, яке може у стислі терміни мобілізувати суспільство, не затрачаючи на це значного ресурсу [19], а активність громадян у соціальних мережах щодо подій в Україні, обмін думками та інформацією сприяли швидшому поширенню актуальної та різноманітної інформації, що спро-

вокувало швидко мобілізацію громадянського суспільства.

Емерджентні форми поведінки широко досліджені у соціології. На противагу уявленню, що надзвичайна ситуація провокує паніку, ставить індивіда у ситуацію жертви, приводить до хаосу та дезорганізації, сприяє поширенню асоціальних норм поведінки (таких як мародерство, до прикладу), дослідження стверджують, що суспільство, як правило, стає більш згуртованим, ніж зазвичай, працює разом, щоб подолати виклики, спричинені катастрофою [28].

Зазвичай вивчення спонтанного волонтерства у сучасній науковій літературі спрямоване на його дослідження у контексті надзвичайних ситуацій (стихійних лих, терористичних актів тощо). Менше уваги приділено саме ситуаціям соціальної кризи, що проявляється як руйнація усталеної організації суспільного життя. Вартими уваги в зазначеному контексті є праці української соціологині Л. Бевзенко. Науковиця трактує події постмайданного періоду в Україні як соціальну (або ж інституційну) кризу, звертаючись до поняття «соціальної напруженості», та трактує його як появу розривів у практиках мережевої взаємодії, що виникають у соціальних полях [1]. Дослідниця розглядає соціальну напруженість на різних рівнях, зокрема: мікрорівні (індивід та його почуття й переживання у ситуації соціальної напруженості), мезорівні (взаємодія окремого індивіда з іншими суб'єктами суспільного життя), макрорівні (взаємодія між достатньо великими соціальними спільнотами/організаціями). Загалом, ситуація соціальної напруженості, залежно від подальших кроків її врегулювання, у контексті розвитку громадянського суспільства веде до якісних змін у його структурі. Волонтерство і волонтерські спільноти, як зазначає Л. Бевзенко, це результат законної дії потужних самоорганізаційних механізмів в момент високої соціальної напруженості і інституційної кризи [1].

Відповідно до мети нашого дослідження, спробуємо окреслити домінуючі типи волонтерських практик у різні історичні періоди, зокрема і в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні.

Традиції благодійництва та філантропії були притаманні українській культурі впродовж багатьох століть. Однак, відлік історії формування досвіду волонтерської діяльності в Україні прийнято починати з ІХХ століття, – часу заснування перших організацій, що опікувалися малозабезпеченими верствами населення, надавали допомогу лікарням тощо. Також були поширеними практики освітньої діяльності (навчання грамоти), особливо на західноукраїнських землях. Однак, з приходом радянської влади практики

волонтерства в Україні практично припинилися до 80-их років минулого століття.

Згідно з визначенням О. Паславської [11], в радянській традиції терміни «волонтер», «волонтерський» сприймалися виключно у воєнному контексті для позначення особи, що добровільно вступила на військову службу. Система соціальної допомоги того часу стала прерогативою органів державної влади та управління. Це призвело до звуження напрямів соціальної допомоги, що набула свого еволюційного розвитку. Радянська держава відмовилася від громадських засад благодійності і запровадила в суспільстві принцип комуністичного забезпечення, згідно з яким кожен нужденний, непрацездатний, дорослий чи неповнолітній міг сподіватися на мінімальне державне соціальне забезпечення [21].

Розвиток громадянського суспільства в Україні після здобуття незалежності слідує загальним траєкторіям інших пострадянських країн. Від 1991 року в Україні продовжують функціонувати громадські організації, що є наступниками масових організацій комуністичних часів (так звані «старі» організації), наприклад «Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю зі слуху (Українське товариство глухих)», яка була створена у 1933 році, а також створюються нові (здебільшого за підтримки міжнародних організацій) (так звані «нові організації»), до прикладу, – «Українська спілка людей з інвалідністю», створена у 2008 році. Ці організації слугували певними провідниками для розподілу недержавної соціальної допомоги та були швидше продовженням держави, ніж вираженням реально існуючого організованого громадянського суспільства [34].

Дослідниця історії українського волонтерського руху Н. Позняк-Хоменко [13] вважає, що першим досвідом плідної співпраці держави й небайдужих громадян у незалежній Україні було створення в 1991 р. служби під назвою «Телефон Довіри», де разом із професійними психологами працювали волонтери. Певного розвитку того часу також зазнало волонтерство під егідою релігійних організацій. Як зазначають дослідники громадянського суспільства в Україні, зокрема Т. Лях [5], на початку 1990-х – 2000-х рр. до волонтерської діяльності залучалися переважно молоді люди – школярі або студентська молодь.

На нашу думку, свідченням визнання державою вагомості громадянського суспільства чи його елементів, одним із яких є волонтерський рух, є урегулювання взаємин між державними та громадськими структурами шляхом ухвалення нормативно-правових актів на державному рівні. Варто зазначити, що у 2006 році Верховною Радою України був прийнятий закон «Про Волонтерський рух», який за короткий період часу був заветований Президентом України [14]. В подаль-

шому депутатами було розроблено ще кілька законопроектів, що стосувалися волонтерського руху. Зокрема на пленарному засіданні Верховної Ради України 23 грудня 2009 року народні депутати розглянули два законопроекти про волонтерський рух, що були внесені відповідно урядом і народним депутатом І. Єреськом. За результатами обговорення та голосування обидва були відхилені [12]. Проте у Проекті Закону України від 13.04.2009 № 4345 волонтерський рух визначено як громадський рух, який базується на добровільному об'єднанні волонтерів з метою провадження будь-якої соціальної, добровільної, неприбуткової та вмотивованої діяльності, що має суспільно корисний характер [18].

19 квітня 2011 року був введений у дію законодавчий акт, який регламентував волонтерську діяльність – Закон України «Про волонтерську діяльність». Закон визначає волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, некомерційну діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [15]. Відповідно до першої редакції, основними напрямками надання волонтерської допомоги стали: допомога з метою підтримки вразливих верств населення; здійснення догляду за особами, що потребують підтримки (одинокі, особи літнього віку, особи з інвалідністю тощо); допомога особам, що постраждали від стихійного лиха чи інших катастроф; проведення заходів у культурній, освітній, спортивній та інших сферах тощо; від 2015 року – надання волонтерської допомоги під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції (допомога ЗСУ, державним органам, правоохоронним органам тощо) [15].

Однак, до 2013 року в Україні переважала патерналістська модель стосунків між державою та суспільством, а держава протягом довгих років після здобуття незалежності самоусувалася від співпраці з громадським сектором, сприймаючи волонтерський рух швидше як дієвого помічника у розв'язанні соціальних проблем [14]. Волонтерську діяльність того періоду швидше можна описати як «окремі види діяльності у соціальній сфері». Тим не менш, заради справедливості, варто зазначити, що деякі українські дослідники все-таки вважають, що в українському науковому дискурсі активно обговорювалися ідеї щодо необхідності пошуку діалогу між державою та громадянським суспільством [6].

І. Солоненко розглядає становлення громадянського суспільства в Україні від часів Помаранчевої революції до Революції Гідності. У своїй роботі вона використовує широке визначення громадянського суспільства як «сукупності інституцій, організацій або осіб, які діють між сім'єю,

державою та економікою, у які люди добровільно об'єднуються для просування спільних інтересів» [30]. З цієї точки зору громадянське суспільство включає як офіційно зареєстровані організації, так і неформальні спонтанні об'єднання громадян. Вона виділяє три фази розвитку громадянського суспільства в Україні того часу: *після Помаранчевої Революції* (свобода асоціацій та мирних зібрань, недосконале законодавство, що стосується діяльності організацій громадського суспільства, небажання держави до співпраці); *після обрання Президентом України Віктора Януковича (2010–2014 роки)* (практика заборони на мирні зібрання, кульмінацією якої стало застосування насильства до протестувальників під час Революції Гідності) та період *після Революції Гідності (від 2014 року)*.

У 2013 році набрав чинності Закон України «Про громадські об'єднання» [16], який спростив процедури реєстрації та скасував регіональні межі їх діяльності. Зрештою, держава прийняла стратегію та план дій як частину політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [17]. На міжнародній арені Україна приєдналася до Партнерства «Відкритий уряд» і ухвалила план дій щодо підвищення прозорості та підзвітності уряду.

Безпосереднім поштовхом до активізації волонтерського руху в Україні стала Революція Гідності. Українське громадянське суспільство з 2013 року, починаючи з Євромайдану, сприяло реформам, підтримало армію та добровольців на сході країни. В умовах слабкості держави, воно стало рушієм реформ і важливим мобілізаційним чинником проти зовнішньої агресії.

На думку О. Касперович та колег, волонтерський рух в Україні від початку збройної агресії росії проти України у 2014 році вносить елемент інноваційності в усталені світові волонтерські традиції, запроваджуючи нові напрями діяльності, що є нехарактерними для світової практики. Волонтерський рух в Україні не лише спрямований на допомогу особам, що її потребують, але й відіграє ключову роль у системі розробки та впровадження рішень, що є спрямованими на ефективніше виконання функцій державою. О. Касперович виділяє такі види волонтерської допомоги того періоду: 1. Безпосередня діяльність, що проявляється у активних діях індивіда (зборі коштів, ліків, речей, їх логістика до зони бойових дій, ремонт техніки тощо); 2. Опосередкована діяльність, що полягає у ситуативній допомозі, не вимагаючи приналежності до конкретної організації чи фонду (перерахунок коштів чи інших пожертвувань, донорство крові, допомога із житлом особам, що постраждали від війни) [9].

Ц. Фединець виділяє чотири етапи розвитку волонтерського руху в Україні: державне домі-

нування (1992–2013 р.), політична активізація (2014 р., викликана Революцією Гідності), стан «наздоганяючого розвитку» (2014–2022 р.), мобілізація держави (2022 р.) [24]. Згадана класифікація включає, крім періодів розвитку волонтерського руху в Україні, й основні події-катализатори. Зокрема, на думку авторки, Революція Гідності ознаменувала собою народження нового громадянського волонтерського руху в Україні, на протигагу існуючому до того часу, при якому громадянське суспільство в Україні було радше формальним, із домінуванням державних ініціатив "зверху-вниз". Водночас дослідниця наводить динаміку розвитку волонтерського руху: перехід від неомобільних, неполітичних та швидше формальних проявів під час 1992–2013 років, політичної мобілізації та неформальних мереж взаємодії під час Революції гідності з поступовим налагодженням шляхів взаємодії громадського сектору з державою впродовж 2014–2022 років до повноцінної співпраці держави та волонтерського сектору під час повномасштабного вторгнення росії у 2022 році.

На думку О. Панькової та колег, волонтерський рух у незалежній Україні до 2013 року слідував траєкторії розвитку, подібній до решти країн цивілізованого світу (волонтерські практики з метою допомоги нужденним, підтримки осіб, що не мають змоги подбати про себе, ековолонтерство тощо), набувши особливого масштабу у 2013 році та на початку збройної агресії на сході України. Після значного сплеску активності, слідувало «певне затишшя» волонтерського руху, його локалізація у зонах, що були найбільш близькими до зони проведення Антитерористичної операції (у подальшому – Операції Об'єднаних сил) [10].

Найбільш пріоритетними напрямками волонтерської діяльності з 2014 років, на думку С. Поляруш, стали: допомога пораненим бійцям у госпіталях та підтримка медичних закладів, що надають допомогу пораненим мирним мешканцям, всебічна підтримка (інформаційна, гуманітарна, психологічна) внутрішньо переміщеним особам та родинам учасників АТО, полеглих героїв [14].

Відчутне збільшення кількості організацій громадянського суспільства протягом 2016–2020 років в Україні, що засвідчене у прийнятій від 27 вересня 2021 року Національній стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, відповідно до якої, держава бере на себе зобов'язання сприяти розвитку волонтерської діяльності як одного з основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства [7]. Відтак, було внесено зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність», які значно зменшили бюрократичні перепони для волонтерів,

уточнено такі ключові терміни, як «волонтерська діяльність» і «волонтер», перелік прав та обов'язків волонтерів та суб'єктів їх залучення, скасовано обмеження щодо організацій та установ, які залучають волонтерів, пояснено порядок відшкодування витрат, пов'язаних з волонтерською допомогою тощо.

Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році ознаменувало другу потужну хвилю спалаху волонтерського руху в Україні. Згідно з опитуванням Соціологічної групи «Рейтинг» (8–9 березня 2022 р.), понад 80% респондентів зазначили, що допомагають у захисті України, а саме: 39% допомагають армії та іншим людям як волонтери, 37% надають фінансову підтримку, 18% беруть участь в інформаційному спротиві, 12% працюють у критичній інфраструктурі, а 10% є учасниками сил територіальної оборони [8].

О. Панькова та колеги при дослідженні волонтерства в Україні звертають увагу на зміну акцентів при осмисленні цього феномену та зазначають, що від початку збройної агресії росії на території України в українському суспільстві перш за все волонтерська діяльність трактується як діяльність громадських об'єднань чи окремих громадян, що насамперед націлена на підтримку обороноздатності держави (військове волонтерство) та допомогу цивільному населенню, що постраждало від конфлікту (внутрішньо переміщеним особам та цивільному населенню, що проживає на територіях, близьких до лінії зіткнення) [9].

Під час повномасштабного вторгнення від 2022 зросла як й чисельність учасників волонтерського руху, так і різноманіття волонтерських практик.

Широкого поширення набуло медичне волонтерство, соціальне волонтерство, культурне, івент-волонтерство та онлайн-волонтерство, а також з новою силою спалахнуло військове волонтерство, яке, як зазначають дослідники, є власне особливістю українського волонтерського руху в Україні з 2014 року. Варто тут зазначити, що військове волонтерство в умовах повномасштабного вторгнення та поширення співпраці з державою, розширило свої потужності та можливості, зосереджуючись на допомозі підрозділам Збройних Сил України (тобто, напряму державному інституту – армії), а не окремим добровольчим формуванням.

Для систематизації волонтерських практик в умовах повномасштабної війни в Україні, звернемося до класифікації американського дослідника Л. Шаскольського, який виділяє чотири типи формальних і неформальних волонтерів у надзвичайних ситуаціях [29]:

– *допомагають звичайній організації, що займається ліквідацією наслідків надзвичайної ситуації*. В умовах кризи в Україні (від початку вторгнення росії з 2014 р.) одним із найпоши-

реніших напрямів благодійної діяльності була фінансова допомога Збройним Силам України безпосередньо або ж через фінансову чи волонтерську допомогу найбільш впізнаваних благодійних фондів. За даними Стратегічного командування Збройних сил України, з початку повномасштабної війни українці внесли понад 100 мільярдів гривень на підтримку армії [3];

– *формально створюють спеціальну організацію для роботи в умовах конкретної надзвичайної ситуації.* За даними Центру демократії та верховенства права за період лютого-червня 2022 року в Україні з'явилося 4365 громадських та благодійних організацій, що у разі перевищує показники попереднього року [4];

– *використовують для роботи в умовах надзвичайної ситуації вже існуючу організацію, що не займається ліквідацією наслідків.* Ситуація із повномасштабним вторгненням в Україну була цілком неочікуваним фактом, тому багато із волонтерських практик різного спрямування (еко-активісти, організації, що займалися допомогою тваринам тощо) активно діяли та залучали нових членів для допомоги у будь-якій із сфер;

– *виконують завдання, пов'язані з надзвичайною ситуацією, в рамках вільної, неформальної мережі* (яскравим прикладом якого є самоорганізовані групи волонтерів на залізничних станціях, куди у перші тижні повномасштабної війни прибували евакуаційні потяги).

Висновки. Отже, розвиток українського волонтерського руху відбувався в умовах становлення громадянського суспільства: від окремих несистемних волонтерських формальних практик соціального спрямування з 90-тих років ХХ ст., коли не чіткими були рамки взаємодії «державо-громадянське суспільство»; через зародження волонтерського руху як суспільного руху в час Революції Гідності – гострої масової реакції громадянського суспільства на спроби тодішньої влади проігнорувати демократичні цінності та волю народу до євроінтеграції; до становлення волонтерського руху як такого, що перейняв на себе функції держави в час інституційної кризи/соціальної напруженості внаслідок військової агресії росії. Значний вплив на еволюцію волонтерського руху здійснило поступове розширення законодавчої бази та готовність держави до співпраці із волонтерськими структурами.

Від 1991 року до 2013 року можемо говорити не про волонтерський рух, а про долучення небайдужих громадян до певних волонтерських практик, таких як допомога нужденним, особам з інвалідністю, самотнім літнім людям тощо. Домінуючими типами волонтерства були формальне, соціальне, спортивне волонтерство. У взаєминах держава-суспільство переважав патерналізм, небажання держави співпрацювати з громадським сектором,

недосконале законодавство у сфері діяльності організацій громадянського суспільства.

Революція Гідності та подальші події, пов'язані із анексією Криму, окупацією росією частини України, спровокували формування волонтерського руху як суспільного руху який: формується «знизу», складається із широкої мережі індивідуальних та колективних акторів різного рівня формалізації та діє з метою протистояння численним викликам, спричиненим війною. Відбувся спалах емергентного волонтерства та актуалізація нових напрямків волонтерської діяльності: індивідуальне волонтерство фізичних осіб-благодійників з метою збору коштів, а також благодійна допомога осіб, що були залучені до таких зборів, волонтерство через неформальні ініціативні групи, медичне волонтерство, різного роду інформаційна підтримка (до прикладу, юридична/правова допомога), військово волонтерство. Більшість нових волонтерських практик були зафіксовані у змінах до Закону «Про волонтерську діяльність». Впродовж 2014–2021 років відбувався поступовий процес врегулювання взаємин між державою та громадянськими структурами шляхом внесення змін до нормативно-правових актів, що стосуються волонтерської діяльності, представники волонтерського руху долучаються до системи розробки, впровадження управлінських рішень, моніторингу та нагляду за їх виконанням задля ефективного виконання функцій державою.

Діяльність волонтерських структур в Україні з 2022 року, у порівнянні з моделлю 2014–2015 років, мала як спільні риси, так і зазнала певних змін. По-перше, екстремальні умови повномасштабного вторгнення вплинули на збільшення частки спонтанної волонтерської діяльності у неформальних групах, як і в 2014 р., особливо у перші місяці війни. В першу чергу, це волонтерство заради посилення обороноздатності держави у час розбалансованості соціальних інститутів (закупівля спорядження, надання логістичних послуг, підтримка сил територіальної оборони, фіксація, збір та оперативне інформування державних органів щодо переміщення ворога, донорство крові тощо). Неформальне волонтерство актуалізувалось також внаслідок потреби надавати допомогу внутрішньо переміщеним особам та постраждалим від війни, а також тим, хто залишився у зоні активних бойових дій: допомога з житлом, гуманітарна допомога, допомога у відновленні пошкоджених будівель, евакуація з небезпечних громад, підтримка деокупованих громад тощо.

По-друге, зросла частка осіб, що залучені до співпраці із формальними організаціями громадянського суспільства (благодійні організації/фонди, громадські організації) на хвилі безпрецедентного збільшення їх кількості у перші роки повномасштабного вторгнення.

По-третє, для багатьох українців волонтерська діяльність перетворилася на варіант «серйозного проведення дозвілля», при якому знаходять вираження здобуті ними навички та досвід допомоги іншим в умовах війни, засвоєні під час перших місяців повномасштабного вторгнення. Взаємини держава-громадянське суспільство під впливом екстремальних подій повномасштабного вторгнення можна окреслити у термінах партнерства та співпраці. Волонтерські організації координують свої зусилля із військовими адміністраціями, органами самоврядування місцевих громад задля надання оперативної допомоги у місця, де її найбільше потребують.

Цікавим продовженням дослідницької роботи може стати детальний аналіз емерджентних форм поведінки та волонтерських практик в умовах соціальних викликів в Україні впродовж 2014–2024 років.

Література

- Бевзенко Л. Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. No. 3. С. 43–74 (Частина 1); No. 4. С. 73–104 (Частина 2).
- Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Держ. ін-т сімейн. та молодіж. політики. 2022. 240 с.
- Допомога армії: скільки коштів задонатили українці на ЗСУ. (2023, 10 грудня). *visitukraine*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3040/dopomoga-armii-skilki-kostiv-zadonatile-ukrainci-na-zsu> (дата звернення: 10.03.24)
- За час повномасштабної війни в Україні з'явилося 4365 громадських та благодійних організацій. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/news/4365-gromadskyh-ta-blagodijnyh/> (дата звернення: 09.01.2024).
- Лях Т. Волонтерство як суспільний феномен. *Проблеми педагогічних технологій*. 2004. No 34. С. 139–144.
- Мандебура-Нога О.С. Волонтерство як нова форма громадської активності в Україні. *Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики*. 2016. С. 243–278.
- Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23> (дата звернення: 11.03.2024).
- Оцінка ситуації в Україні (8-9 березня 2022). Соціологічна група "Рейтинг". URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/osenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html (дата звернення: 10.03.2024).
- Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. No 2(57). С. 25–40.
- Панькова О., Касперович О. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, платформізації ІКТ та мережевих технологій. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. No 2 (68). С. 113–123.
- Паславська О. Становлення та розвиток волонтерства в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. С. 22–24.
- Пленарне засідання 23 грудня 2009 року. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Plenarni_zasidannya/27373.html?search=волонтерський%20рух (дата звернення: 20.03.2024).
- Позняк-Хоменко Н. Волонтери: сила небайдужих. Тернопіль: *Джура*. 2020. 103 с.
- Поляруш С. Волонтерський рух: світовий досвід, Україна і Кіровоградщина. Наукові записки. Серія: історичні науки. 2015. No 22. С.150–155
- Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № № 3236-VI: станом на 13 груд. 2022 р.
- Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р.: станом на 27 лип. 2023 р.
- Про План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 25.06.2013 р.
- Проект Закону України Про волонтерський рух. Liga 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF3CP00A?an=3> (дата звернення: 19.03.2024).
- Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / О. Онищенко та ін. Київ: НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Верн., 2013. 220 с.
- Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України. 2015. 420 с.
- Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи. Тернопіль: THEU. 2014. 174 с.
- Штрайхер О., Школяр М. Сутність та характеристики волонтерського руху у фокусі війни в Україні. *Габітус*. 2024. № 57.
- Effects on volunteering of the September 11, 2001, attacks: An archival analysis. / L. Penner et al. *Journal of Applied Social Psychology*. 2005. No. 35. P. 1333–1360.
- Fedinec C. The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). In B. Madlovics, B. Magyar (Eds.). *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*. vol. 1. P. 331–352. *Central European University Press*. URL: <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.15> (дата звернення – 11.03.2024)
- Fiorillo D., Nappo N. Formal and Informal Volunteering and Health across European Countries. 2014. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/104062> (дата звернення – 20.03.2024)
- Gundelach B., Freitag M., Stadelmann-Steffen I. Making or breaking informal volunteering. Welfare statism and social capital in a sub-national comparative perspective. *European Societies*. 2010. No. 12. P. 627–652.
- Penner L.A. Volunteerism and social problems: Making things better or worse? *The Journal of Social Issues*. 2004. No. 60. P. 645–666.

28. Scanlon J., Helsloot I., Groenendaal J. Putting it all together: integrating ordinary people into emergency response. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*. 2014. Vol. 1, no. 32. P. 43–63.

29. Shaskolsky L. Volunteerism in disaster situations. Delaware: Disaster Research Center. University of Delaware. 1967.

30. Solonenko I. Ukrainian Civil Society from the Orange Revolution to Euromaidan: Striving for a New Social Contract. *OSCE Yearbook*. 2015. P. 219–236. URL: <https://doi.org/10.5771/9783845260945-219> (дата звернення- 10.03.2024)

31. Spontaneous volunteering in social crises: Self-organization and coordination/ R. Simsa et al. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2019. No. 48. P. 103–122.

32. Stebbins R. Volunteering; a serious leisure perspective. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 1996. No 25 (2). P. 211–224.

33. Stebbins R., Graham M. Volunteering as leisure/ leisure as volunteering: An International Assessment. Wallington. CAB International. 2004.

34. Taylor M., Howard J., Lever J. Citizen Participation and Civic Activism in Comparative Perspective. *Journal of Civil Society*. 2010. No 6(2). P. 145–164. URL: <https://doi.org/10.1080/17448689.2010.506377> (дата звернення 21.03.2024)

35. The involvement/exclusion paradox of spontaneous volunteering: New lessons and theory from winter flood episodes in England/ M. Harris et al. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2017. No. 46. P. 352–371.

Анотація

Штрайкхер О. А. Актуальні аспекти розвитку українського волонтерського руху в контексті громадянського суспільства. – Стаття.

У статті розглянуто особливості становлення волонтерського руху та різні типи волонтерських практик у контексті розвитку громадянського суспільства в Україні. Особливий акцент поставлено на активізацію громадянського суспільства та волонтерські практики в умовах війни росії проти України.

Розмежовано поняття «волонтерський рух» та «волонтерство», яке є особливим видом усвідомленої діяльності волонтерів та виступає основним інструментом реалізації потенціалу волонтерського руху. У роботі наведено типології волонтерства за різними критеріями: відповідно до причетності волонтерів до організації (формальне та неформальне волонтерство); за провідним напрямом діяльності (соціальне, культурне, екологічне, медичне, військове, івент-волонтерство, онлайн-волонтерство, зооволонтерство тощо); волонтерство як форма дозвілля (серйозне волонтерство, випадкове та проектне волонтерство). Виділено спонтанне/емергентне волонтерство як окремий тип волонтерської діяльності у час соціальних потрясінь, таких як Революція Гідності та військова агресія росії. Акцентовано увагу на неформальних волонтерських практиках, що в умовах раптових соціальних викликів, спричинених війною з 2014 року, набули особливого поширення в Україні.

Досліджено особливості функціонування українського волонтерського руху та домінуючі типи волонтерства

у різні історичні періоди розвитку громадянського суспільства: до здобуття незалежності (до 1991 року), після здобуття незалежності (1991–2013 роки), під час активної політичної мобілізації громадян (Революція Гідності) та проведення Антитерористичної операції / Операції Об'єднаних сил на сході України (2013–2022 роки), а також у період повномасштабного вторгнення росії в Україну (2022 рік – дотепер).

Особливу увагу приділено розвитку нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності в Україні та співпраці держави із громадським сектором як одного з основних чинників, що вплинули на еволюцію волонтерського руху.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтерство, типи волонтерства, волонтерські практики, громадянське суспільство, соціальна криза.

Summary

Shtraikher O. A. Current aspects of the development of the Ukrainian volunteer movement in the context of civil society. – Article.

The article deals with the peculiarities of the formation of the volunteer movement and different types of volunteer practices in the context of civil society development in Ukraine. Particular emphasis is placed on the activation of civil society and volunteer practices in the context of Russia's war against Ukraine.

The author distinguishes between the concepts of "volunteer movement" and "volunteering", which is a special type of conscious activity of volunteers and is the main tool for realizing the potential of the volunteer movement. The paper presents typologies of volunteering according to various criteria: according to the involvement of volunteers in the organization (formal and informal volunteering); according to the leading area of activity (social, cultural, environmental, medical, military, event volunteering, online volunteering, pet volunteering, etc.); volunteering as a form of leisure (serious volunteering, casual and project volunteering). Spontaneous/emergent volunteering is highlighted as a separate type of volunteer activity in times of social upheaval, such as the Revolution of Dignity and Russia's military aggression. Attention is focused on informal volunteer practices, which have become particularly widespread in Ukraine in the context of sudden social challenges caused by the war since 2014.

The author examines the peculiarities of the functioning of the Ukrainian volunteer movement and the dominant types of volunteering in different historical periods of civil society development: before independence (before 1991), after independence (1991–2013), during the active political mobilization of citizens (Revolution of Dignity) and the Anti-Terrorist Operation / Joint Forces Operation in eastern Ukraine (2013–2022), as well as during the period of Russia's full-scale invasion of Ukraine (2022 – present).

Particular attention is paid to the development of legal regulation of volunteer activities in Ukraine and cooperation between the state and the public sector as one of the main factors that influenced the evolution of the volunteer movement.

Key words: volunteer movement, volunteering, types of volunteering, volunteer practices, civil society, social crisis.